

УДК 821.161.2.09“183”

**ЯКІВ ГОЛОВАЦЬКИЙ ТА ЙОГО УЧАСТЬ
У «РУСАЛЦІ ДНІСТРОВІЙ»
(КРИЗЬ ПРИЗМУ НАУКОВОГО БАЧЕННЯ ІВАНА ФРАНКА)**

Мирослава ЦИГАНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
Інститут франкознавства,
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000*

Розкрито внесок Якова Головацького у видання «Русалки Дністрової» опираючись на наукові свідчення І. Франка та особливості тенденцій літературного процесу і розвитку фольклористики ХІХ століття. Акцентовано передусім на прогресивних аспектах діяльності фольклориста, його внеску у підготовці до друку альманаху. Відтворено схему листування Я. Головацького з українськими і слов'янськими колегами, щодо публікації «Русалки Дністрової». Розглянуто використання фольклорних записів Я. Головацького у «Русалці Дністровій» та його літературної творчості у ній. Відображено наслідки виходу у світ «наскрізь революційної книжечки» як для членів «Руської трійці», так і для культурного розвитку України загалом.

Ключові слова: українська усна словесність, романтизм, слов'янський національно-визвольний рух, літературний доробок.

Постать Якова Головацького (1814–1888) неможливо розглядати без його участі у виданні альманаху «Русалка Дністровая», адже цей фольклорист, філолог, історик, етнограф, поет, перекладач, перший професор кафедри руської словесності у Львівському університеті, а з 1863 по 1864 роки – ректор університету, не лише був побратимом М. Шашкевича та І. Вагилевича, а й виступив однією з рушійних сил національного відродження в Галичині у 30–40-х роках ХІХ століття. Саме у контексті висвітлення тенденцій літературного процесу цього століття І. Франко згадував Я. Головацького. Окрім того, І. Франко назвав М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького першими борцями нашої народної свідомості [7, т. 47, с. 111–112], піонерами національного відродження [7, т. 41, с. 273].

На 1830-ті роки припадає діяльність гуртка «Руська трійця», який був вершинним явищем українського романтизму на західноукраїнських землях. І справді, це період найінтенсивнішого розвитку українського романтизму. У Західній Європі романтизм як новий ідейний рух у літературі та мистецтві виник раніше, тож такі слов'янські народи, як серби, чехи, словаки на той час здобули певні результати у справах національного відродження, пізнанні сутності свого народу через національну історію, мову та усну народну творчість. Тим духом пройнялися і діячі «Руської трійці». Важливою складовою їхньої діяльності була спроба записування, публікування й вивчення українського

фольклору. Тому М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький добре знали не лише публікації творів українських письменників і фольклористів (М. Максимовича, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки), а й фольклористичні праці та видання фольклорних творів інших слов'янських народів, зокрема польського (Зоріана Доленги-Ходаковського (1784–1825), Вацлава Зелеського «*Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*» (1833), сербського (Вука Караджича), чеського (В. Ганки, Й. Лінди). Атмосфера слов'янського відродження стимулювала їхню працю, спрямовану на утворення літератури на народній основі. М. Шалата назвав діячів «Руської трійці» – засновниками «львівської школи» українського романтизму [8, с. 6].

Під впливом слов'янських народно-визвольних ідей у членів «Руської трійці» зародилась ідея видавати український (руський) альманах «Зоря», в якому вони хотіли помістити народні пісні, віршовані та прозові твори, пам'ятки давньої народної поезії і переклади. «Нам хотілось би иметь национальнй сборник, вроде Максимовича (с. 1827 г.). Я со своей стороны величався тем, чо в моем сборнике находится много истинного народных песен, котрых нет ни у Максимовича, ни у Залеського» [1, с. 231], – писав Я. Головацький у автобіографії «*Пережитое и перестраданное*». Епіграфом до збірки мали стати слова, що запропонував М. Шашкевич: «Світи, зоре, на все поле, заکیل місяць зійде» (рядки із веснянки у збірнику народних пісень М. Максимовича, 1827 року). М. Шашкевич на основі «*Истории Малороссии*» М. Бантиш-Каменського підготував біографію Богдана Хмельницького, написав казку «Олена» і кілька віршів; І. Вагилевич створив поему «Мадей» та казку «Жулин і Калина»; Я. Головацький написав ліричну поезію «Два віночки», а також вибрав записані народні пісні зі свого збірника, до яких І. Вагилевич написав передмову [1, с. 231]. Зокрема, І. Франко зазначив, що «літературна збірка “Зоря”, мала бути виразом нових, щиро народних і zarazом слов'янофільських змагань галицько-руської молодіжі» [7, т. 41, с. 273].

Рукопис для цензури готував Яків Федорович. Оскільки у Львові не було відповідного цензора, текст збірника послали у Відень, але Варфоломей Копітар, якому доручили процenzурувати рукопис, відмовився його читати, заявивши, що не розуміє української мови. Рукопис збірки врешті опинився у професора морального богослов'я у Львівському університеті Венедикта Левицького, який через правопис і народну мову не дозволив видання.

Також І. Франко писав що, молоді семінаристи не опустили руки. У 1835–1836 роках Я. Головацький інтенсифікував переписку зі своїм другом, сербським патріотом і літератором Георгієм Петровичем, котрий врешті допоміг видати «Русалку». В Угорщині цензура була ліберальніша, ніж у Львові, а тому фольклорист переписав майже усі матеріали з рукопису «Зорі» (стаття М. Шашкевича про Хмельницького десь загубилася) із деякими новими текстами відправив альманах «Русалка Дністровая» до Пешта. Щодо цього Я. Головацький писав: «Я послал его Петровичу. Вскоре последовало разрешение цензуры и услужливый Петрович прислал мне счет за напечатание книжки в суме 400 гульденов. “Русалка” напечатана в 1000 экземплярах, и Петрович прислал мне все во Львов, за исключением 100 экз., посланных у Ведень» [1, с. 265]. Видання книжки оплатив М. Верещинський, директор головної школи у Коломиї, а двадцять дукатів,

яких не вистачало, М. Шашкевич позичив у свого родича І. Авдиківського. Наприкінці 1836 року на світ з'явилася невелика малоруська книжечка «Русалка Дністровая», без якої І. Франко не бачив повної характеристики галицького письменства.

Фольклорно-літературний збірник «Русалка Дністровая» більше як наполовину складається з фольклорних матеріалів. Закономірно, що епіграфом до першого розділу стали слова: «Pjsně národnj gsau negpewněgsj základ oswěty, žiwel wzdělanosti, podpora národnosti, štit a ozdoba řeči!» [5 с. XVIII].

В альманасі Я. Головацький помістив вірш «Два віночки», переклади сербських пісень «Три зозулі» і «Смерть минулих», свої фольклорні записи та «Коротку відомість о рукописах слов'янських і руських, находящихя в книжници монастыря св. Онуфрія у Львові».

Літературний доробок Я. Головацького кількісно невеликий – це декілька оригінальних ліричних поезій та перекладів, а також мініатюрних прозових творів. Вона загалом не має великої мистецької вартості, а є значуща як явище історико-літературного процесу 1830–1840-х років. До літературної спадщини Я. Головацького доволі скептично ставився І. Франко, називаючи його прозаїчною натурою, ученим і публіцистом, якому лише під впливом подій 1848 року, при моментальнім припливі щирості удалося кілька непоганих віршів («Чом річенько домашня», «Заполонілось небо довкола») [7, т. 35, с. 72].

Вірш «Два віночки» був єдиним опублікованим у «Русалці Дністровій» оригінальним твором Я. Головацького. Його можна вважати ремінісценцією народної пісні, а тому у поезії «Два віночки» дуже мало авторського. М. Максимович оцінюючи твори, що були опубліковані у «Русалці Дністровій», зазначив, що «Головацький поместил очень милою песню, во вкусе народном, под названием “Два віночки”...» [6, с. 195]. У вірші Я. Головацький поетично переосмислив народне повір'я про два віночки та використав притаманні народній поезії постійні епітети («гай зелененький», «рученька біленька» та інші), народнопісенні паралелізми і символіку (зозуля, рута). У цій поезії автор витримав народнопісенну стилістику, мелодику та вжив коломийковий розмір. Такий тип написання літературного твору був властивий й іншим письменникам-романтикам 1820–1830-х років, у тому числі старшій генерації Харківської школи українських романтиків (Л. Боровиковському, І. Срезневському, О. Шпигоцькому та іншим).

Сербську й українську (руську) мови Я. Головацький вважав настільки подібними, «що не кожне слов'янське наріччя є здатне до перекладу сербських народних пісень як наше» [9 с. 271]. Тому переклади сербських пісень «Три зозулі» і «Смерть минулих» у фольклориста стилістично досконалі.

Фольклорну складову «Русалки Дністрової» становлять тексти, які М. Шашкевич зібрав на рідній Золочівщині, І. Вагилевич – в околицях Калуша, Стрия та Сколе, а Я. Головацький свої записи робив у багатьох селах і містечках Галичини, Закарпаття і Буковини. Одні з перших його фольклорних матеріалів походять з весни 1833 року, коли Яків Головацький здійснив пішу тритижневу етнографічну мандрівку, під час

¹ Народні пісні є найміцнішою основою освідчення, елементом культури, підтримкою народності, захистом і окрасою мови (з чеської мови. – М. Ц.).

якої пройшов усю Стрийщину, зайшов у Станіславщину (тепер Івано-Франківщина), побував у Галичі, Коломиї, а закінчив експедицію на Буковині. Тому закономірно, що значна частина фольклорних записів у «Русалці» належить саме Я. Головацькому.

Тим часом «Русалку Дністровую» чекала непростя доля. У своїх спогадах про «Руську трійцю» М. Устиянович писав: «А было то в году 1836 – в году, в котором система Меттерниховской эры и полицейская навязчивость доходили до своего зенита. В семинарии начались ревизии за запрещенными книгами. У мене найдено спорый свиток выписов из розличных, совсем не запрещенных авторов. Но уже самое издание “Русалки”, осужденной цензурою яко небывалая и нечуванная новость, было достаточною злобою, чтобы всех, причинившихся до появления на свете сего невинного немовлятка, поставити под строгий полицейский надзор и отняти им зовимое “titulum mensae”¹, пока высшие правительственные сферы не благоволят що иное распорядити» [6, с. 301–302]. Тому, незважаючи на повідомлення керівника президії галицького губернського управління Ф. Кріга міністрові внутрішніх справ Й. Зельдніцькому про те, що альманах «Русалка Дністровая» вийшов без дозволу Львівської цензури, а також те, що ця праця в політичному аспекті не має в собі, за винятком деяких місць, того, що допускає двозначне тлумачення, нічого небезпечного [6, с. 120], у квітні 1837 року майже весь тираж «Русалки Дністрової» було конфісковано (побачило світ лише 200 примірників), а проти видавців розпочалося слідство. З протоколу засідання ректорату Львівської духовної семінарії у справі вихованців М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького від 13 червня 1837 року цензор писав, що «творик цей, що містить різні сумнівні місця і видає автора як прихильника нововведень, скоро буде заборонений цензурою. Знайшовши у цій книжечці вміщенні статті, підписані іменами Шашкевич, Вагилевич і Головацький, я запідозрив, що авторами цієї збірки можуть бути такі вихованці семінарії: Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван та Головацький – екстерніст львівської діяцезії, яких я вирішив закликати до себе і встановити, що вони є укладачами цього творика» [6, с. 93]. Розглянувши протокол допиту М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького, складений керівниками Львівської духовної семінарії у справі видання в обхід місцевої цензури альманаху «Русалка Дністровая» від 13–15 червня 1837 року, стає цілком очевидно, що М. Шашкевич прийшов на допит зовсім не підготованим, відповідав на поставлені запитання щиро та відверто. І. Вагилевич від усього відрікся, сказавши, що М. Шашкевич та Я. Головацький видали «Русалку» без його відома [6, с. 94–99]. Щоб урятувати М. Шашкевича від відрахування із семінарії, Яків Головацький усю вину взяв на себе, заявивши, що, перебуваючи в Пешті, знайшов можливість видати книжку, не знаючи, що в Галичині діють інші закони, ніж в Угорщині. Я. Головацький зазначив, що, хоча їх пробачили за незнання законів, проте заборона «Русалки Дністрової» гнітюче вплинула на них, розбила мрії про розвиток русько-народного писемства [1, с. 265].

У листі від 6 лютого 1844 року І. Головацький писав до брата Якова: «“Русалка Дністровая”, “Приповідки”, “Похід по Галицькій і Угорській Русі” були первістками твоїх родолюбивих трудів! Відтіля все дальше а дальше поступаєш певним, поважним

¹ Духовне звання.

кроком...» [6, с. 235]. Відзначив також і велику заслугу Я. Головацького у виданні «Русалки Дністрової» М. Верещинський у листі від 24 вересня 1848 року: «Бог видів, як-есте в цвіті літ Ваших вже о просвіщенію народа руського гадали, журилися, збирали, вишукували, записували, з Пешту через гори книжки додому несли, Угорщину і Галицію переходили, камінь угольний до піднесення побратимців закладали, “Русалку Дністрову”, “Приповідки”, “Вінки”, в світ висилали, народу древність і званіє його припоминали, засівали, трудилися – бог то видів, і поблагословив, добре насіння зійшло, і небесний господь дав Вам тепер видіти плоди праць і надій своїх, і тішитися ними» [6, с. 268]. І справді, у творчій біографії Я. Головацького важливе значення має видання «Русалки Дністрової», адже завдяки його енергійності, діяльності та культурно-освітній співпраці із діячами сербської, хорватської та словацької культур, українські землі побачили перше галицьке україномовне видання. У листі від 17 квітня 1837 року Т. Павлович писав, що «Русалка Дністровая» – це «перша книга, написана простою народною українською (малоросійською) мовою і надрукована нашими гражданськими буквами» [6, с. 84]. «Русалка» вразила не так своїм змістом, як здатністю студентів організуватись, піднятись і видати за свій кошт збірник. У листі від 23 жовтня 1837 року Ф. Курелац – хорватський громадсько-політичний і культурний діяч, писав до Я. Головацького: «Наші керівники звикли, що їх раби сплять, бо за сплячими легко слідкувати і бути над ними наглядачем; оскільки тепер все це міняється і минає, бо ми трошки пробудились і протверезіли, вони занепокоєні і стурбовані» [6, с. 117]. У країні масового зубожіння і отупіння це здавалося неймовірним і викликало пошану не лише у сучасників «Руської трійці», а й захоплювало кожне наступне покоління. Належно зуміли оцінити значення «Русалки Дністрової» творці української літератури та культури.

Натхненник і кумир «Руської трійці» М. Максимович відзначив, що «“Русалка Дністрова”, которая и дышет, и благоухает своенародностью, и представляет собою уже не брошюрку, а целую книжку стихов и прозы на языке южнорусском» [6, с. 195].

Свого часу М. Драгоманов вказав, що новаторством «Русалки Дністрової» було впровадження народно розмовної мови в писемність Галичини: «“Русалка Дністрова” наполовину була зложена з народних пісень, а другій, котру Шашкевич і приятелі його назвали складання, були їх власні стихи, але доволі подібні до народних пісень, живіші, ніж вірші других списателів галицьких. І ті, хто напечатали “Русалку”, більш послуухались совіту Максимовича писали так, як народ говорив у Галичині та на Україні...» [6, с. 290].

Також Ф. Колесса слушно зазначив, що літературне відродження в Галичині розпочалося з живого зацікавлення народною поезією в гуртку М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича «Руська трійця» [4, с. 29–30], а «Русалка Дністровая» стала першою книжкою, що його знаменувала [3, с. 165]. Ф. Колесса вважав «Русалку Дністровую» важливою тим, що «крім вибраних баладових пісень з історичною закраскою та обрядових пісень – колядок, гаївок і весільних, [там] містились уперше три народні пісні, знайдені у старих рукописах з початку й середини XVIII ст., між ними історичну пісню про здобуття Варни козаками» [2, с. 60]. За словами дослідника, збірка «Русалки»

робить враження дбайливого і точного запису (крім одної, очевидно, підправленої пісні, [в якій ідеться про те, що] брат запродує сестру турчинові). Віршований розмір всюди старанно витриманий – це знак, що збирачі записували тексти до співу, а не з диктування [2, с. 60]. Недоліком збірки Ф. Колесса вважав те, що збирачі пішли за тогочасним звичаєм і не позначали місця запису, проте вважав, що «вони добре відрізняли щиро народні пісні від книжних складань, яких не помістили у своїй, незважаючи на приклад Вацлава з Олеська» [2, с. 61].

Проте саме І. Франко найавторитетніше та найглибше зауважив значущість видання «Русалки Дністрової» для галицької та зокрема української літератури ХІХ століття. Дослідник писав, що «видавці тої книжечки, молоді семінаристи, казав би-сь люди зовсім супокірні та благонамірени; в самій книжечці нема ні ясных ідей, ні сміливих намогів революційних, ні навіть ярких образів або виразних згадок про життя народу» [7, т. 26, с. 89]. Окрім того, І. Франко зробив висновок, що «“Русалка Дністровая”, хоть і який незначний її зміст, які незначні думки в ній висказані, була свого часу явищем наскрізь революційним» [7, т. 26, с. 90]. Вчений вбачав велику культурну цінність у «Русалці» не лише через те, що вона відійшла від тодішнього церковного світогляду, а в письмі і правописі відбігла від старої традиції, а й вказала на єдність українського народу в різних частинах України, визнала цілковиту солідарність з тим новим рухом [7, т. 26, с. 90–91]. «Ціла «Русалка» – се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та здичіння» [7, т. 26, с. 92].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Головацький Я. Пережитое и перестраданное / Я. Головацький. – К., 1965. – С. 229–285.
2. Колесса Ф. Історія української етнографії / Ф. Колесса. – К., 2005.
3. Колесса Ф. Кілька слів про фольклор Західної України / Ф. Колесса // Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – К. : Наукова думка, 1970.
4. Колесса Ф. Про увагу наукових дослідів над усною словесністю / Ф. Колесса // Фольклористичні праці / Ф. Колесса. – К. : Наукова думка, 1970.
5. Русалка Дністровая. – Львів, 2007. – Кн. 1.
6. «Русалка Дністрова» Документи і матеріали. – К., 1989.
7. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1982.
8. Шалата М. Маніфест українського відродження / М. Шалата // Русалка Дністрова – Львів, 2007. – С. 6.
9. Шашкевич М. Твори / М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. – К., 1982. – С. 271.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2012
Прийнята до друку 26.10.2012

**YAKIV HOLOVATS'KYU AND HIS PARTICIPATING
IN «MERMAID DNESTR»
(THROUGH THE PRISM OF SCIENTIFIC VISION
OF IVAN FRANKO)**

Myroslava TSYGANYK

*Ivan Franko National University of L'viv,
Institute of Ivan Franko Studies,
1, Universitets'ka Str., L'viv, Ukraine, 79000*

In the article payment of Yakiv Holovats'kyu in edition of «Mermaid Dnestr», leaning against the scientific certificates of I. Franko and features of tendencies of literary process development of specialist in folk-lore of XIX age. It is accented foremost on the progressive aspects of activity of specialist in folk-lore, his payment, in preparation to the seal an almanac. The chart of correspondence of Holovats'kyu is reproduced with Ukrainian with slavonic colleagues, in relation to the publication of «Mermaid Dnestr». The use of folk-lore records of Holovats'kyu is considered for «Mermaid Dnestr» and him literary creation in it. The consequences of appearance are represented «through revolutionary book» of matches as for the members of «Ruskoy trinity» so for cultural development of Ukraine on the whole.

Key words: Ukrainian verbal literature, romanticism, slavonic national liberation motion, literary work.

**ЯКОВ ГОЛОВАЦЬКИЙ И ЕГО УЧАСТИЕ
У «РУСАЛКЕ ДНЕСТРОВОЙ»
(СКВОЗЬ ПРИЗМУ НАУЧНОГО ВИДЕНИЯ ИВАНА ФРАНКА)**

Мирослава ЦЫГАНЬК

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
Институт франковедения,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В статье раскрыт вклад Якова Головацкого в издание «Русалки Днестровой», опираясь на научные сведения И. Франко, особенности тенденций литературного процесса и развития фольклористики XIX века. Акцентировано прежде всего на прогрессивных аспектах деятельности фольклориста, его участие, в подготовке к печати альманаха. Воспроизведена схема переписки Я. Головацкого с украинскими и со славянскими коллегами, относительно публикации «Русалки Днестровой». Рассмотрено использование фольклорных записей Я. Головацкого в «Русалке Днестровой» и его литературного творчества в ней. Отображены последствия выхода в свет «насквозь революционной книжицы» как для членов «Руской троицы» так и для культурного развития Украины в целом.

Ключевые слова: украинская устная словесность, романтизм, славянское национальное движение, творческое наследие.